

naučit *dělat* literaturu, a iluze, že můžeš donutit literaturu, aby se *řídila* tvým systémem hodnot.

Znamená to, že literatura potřebuje kritiky jen jako služebníky, kteří ji propagují mezi čtenáři i nečtenáři? Literatura potřebuje kritiky především jako tvůrce, jako osobnosti, jako autory. Takovým byl Šalda. Jenomže šaldovat nelze: doba tak jako člověk nepřekročí svůj stín a naše doba má jiné parametry než doba Šaldova. Tvorba kritikova, jeho autorství jako vrcholný cíl jeho práce se rodí z napětí mezi ním, literaturou a dobou. Tato tvorba má v sobě moment obecného i zvláštního, moment objektivního zjištění i osobnostního výrazu, moment výzkumu i moment hodnototvorný.

Nedosáhnou-li kritici sami v sobě spojení těchto momentů, pak mohou počítat s tím, že je jednoho dne nahradí kritické kybernetické mechanismy. Což je ovšem nebezpečí, které nehrozí jenom jim.

(1965)

PROVIZORNÍ KRITIKA A PROVIZORNÍ LITERATURA

Josef Vohryzek

Říká se, že vynikající díla vznikají až tehdy, je-li pro ně živná půda v podobě dobrého průměru. Snad je to pravda, i když bych nedovedl říci, kdy a kde tomu tak je nebo bylo. Daleko obvyklejší nebo řekněme normálnější průběh věcí je ten, že průměr vzniká z toho, co načerpá z vynikajících děl. U nás, v našich poměrech je situace ještě o něco jiná. Nejenže vynikající díla nevznikají z průměru, ale průměr nevzniká z vynikajících děl. Vynikající díla vznikají ze zcela jiných zdrojů než průměr, a průměr, ať se tu a tam jak chce snaží napodobit něco z jejich stylistiky, vzniká taky někde zcela jinde. Vyhrocuji tuto diferenci proto, abych poukázal na odlišnost přímo ve vývojových východiscích, která tu jsou a kolem kterých chodíme, jako by se nechumelilo. Ta vynikající díla patří z valné většiny k tomu, čemu se říká šuplíková literatura, což znamená, že vzni-

kala před deseti, nebo patnácti, nebo více lety, a teprve teď se včleňují do literatury veřejné. Tato okolnost by mohla znamenat, že difference, na které jsem poukázal, lze vysvětlit časovým odstupem, a tedy generačně. Jenže s tím vysvětlením nevystačíme. Mezi vynikajícími díly jsou i díla mladá. Difference mezi vynikajícími díly a průměrem se tedy nekryjí s rozdíly generací. Je to něco jiného a domnívám se, že bychom dosti těžko hledali analogii ať už v historii nebo v současnosti jinde ve světě. V naší národní kultuře se cosi stalo a zaběhané pojmy či vlastně metafory, eufemismy a nadsázky jako „kult osobnosti“, „normalizace“ apod. se ani v nejmenším nepřibližují ke středu věcí. Včera upozornil s. Sychra na diferencovanost v kulturním dění padesátých let u nás. Měl jistě pravdu, ale difference, které měl na mysli, byly groteskně malé proti těm, které existovaly ve skrytu už tehdy a jejichž důsledky se projevují tak podivně dnes. Zdá se, že jsme se ocitli v jakémisi dualismu, v němž vedle sebe žijí dvě kultury: jedna, která je produktem dvojedinosti dogmatismu a antidogmatismu, stalinismu a normalizace, a druhá, která se vymkla.

Jaké má tento stav věcí důsledky pro literární kritiku? V první řadě ten, že tu chybí precedens z minulosti, pokud ovšem nebudeme hledat analogie až kdesi v době Komenského – nebo je to snad naopak situace pro českou kulturu typická? Další důsledek je ten, že literární kritik je postaven před materiál, jehož genetická různorodost je bezmála hlubší než různorodost děl z několika národních literatur. Jeho různorodost je taková, že svá kritická kritéria nemůže čerpat z tohoto materiálu samotného. Jednak by jej pak nemohl obsáhnout, jednak neustále očekává, že to, co vidí dnes, ukáže se zítra jako optický klam. Ostatně mu v tom brání i zkušenost z minulých let. Od tehdy se datuje nedůvěra autorů vůči kritice, a právem, ale i nedůvěra kritiků k současné literární produkci, a ovšem taky právem. Je to něco jako trauma vzniklé neorganickými poruchami, které přervaly všechny vývojové souvislosti. Při léčbě tohoto traumatu bývá někdy používán příklad kritiků Máchova Máje k poučení, že kritik má měřit na základě normy odvozené z díla. Myslím, že to není dobré poučení. Vztah tvorby a kritiky není vztahem praxe a teorie, skutečné činnosti a činnosti aplikativní. A kromě toho vyplývá z tohoto poučení závěr, že dokud ovládá pole prostřednost, vystačí kritika s normou prostřednosti, ba nejenže s ní vystačí, ale musí ji respektovat, a vyjde-li zítra nebo pozítří Máchův Máj, pak to všechno dožene. Zkrátka pro dnešní dobu je příznačný pocit lability a provizoria, způsobený ne krizí kritérií, ale zborcením kritérií. Krize je důsledkem prudkých vývojových proměn a nastřádaného materiálu. Naše situace je naopak důsledkem zastavení vývoje a devalvace materiálu. Krize kritérií je projevem organických vývojových změn, zborcení kritérií je projevem neorganických nárazů.

Východisko z této situace není v nějakých zbrusu nových kritériích a zbrusu nových normách. Snad je spíš v neiluzivním vědomí toho, že žádná stabilní kritéria nejsou. Jsou tu kritéria apriorní: bez nich se kritik neobejde, protože bez nich není organičnosti a povědomí tradice. Z této nutnosti vzniká ovšem stálá možnost apriorismu. Jsou tu dále kritéria čerpaná ze setkání s dílem, jehož hledání je vlastní podstatou kritikovy práce. Z těchto kritérií, která je možno formulovat až ex post nebo nikdy, vyplývá nutná labilita. Aby kritik rozpoznal, kdy k tomu setkání s dílem, které hledá, došlo, na to žádná kritéria nejsou. Aby nedošlo k nedorozumění: nemám na mysli to, co s. Červenka včera nazval kritikou jako umění a zřejmě odvozoval z Šaldy. Šaldovské pojetí kritiky se mi zdá poněkud romantické. A to setkání s dílem, které kritik hledá, není nic romantického, naopak je to věc otevřeného intelektu a precizního cítění, neustálé verifikace kategoriální výzbroje a nezávislosti na sloganech a různých tabu.

Dalším aspektem je objektivita kritérií, která nemá nic společného s jejich zakotvením v mimoliterárních oblastech, ale naopak se projeví až post festum v tom, nakolik obecné, za meze literatury sahající soudy taková kritéria umožňují, a nakolik tyto soudy formulují víc, než je-li dílo dobré nebo špatné a jak je uděláno.

A konečně jde o autentičnost kritérií, která spočívá v jejich imunitě proti mystifikacím a různým záminkám odpírat poznané pravdě. A ta není jen teoretickou výzbrojí, ale i obecně lidskou vlastností kritického individua.

(1965)

PROSPÍVAT, NE OBVIŇOVAT

Jiří Opelík

Hrabalova povídka Smrt pana Baltisbergera, kterou mám moc rád, ústí v závěru do takové scény: Hans Baltisberger havaruje, zvrací krev, zašeptá ještě „Ich bitte... ich grüsse...“ a zemře. Někdo z diváků potichu